

ברירות התכלת

סיון תשע"ח לפ"ק

ד' ראיות ברורות שדם *murex trunculus*/פורפורה כשר לצביעת תכלת.

(תכלית קונטרס זה הוא להביא בקיצור מה שנכתבו כבר באריכות ע"י אחרים. למי שרוצה לעיין יותר במקור הדברים מומלץ לעיין בספר "לולאות התכלת". ובספר "משיכיר" או בקונטרס "לבוש הארון". ובקונטרס "חזרת התכלת לישראל".)

[א] "חלזון" הוא "snail".

פירוש המילה "חלזון" הוא שנעק בלשון אשכנז, snail באנגלית, כמו שנוכיח לקמן אי"ה ממה שפירשו הגאונים ותרגמו הראשונים.

ולא מצינו תנאים נוספים לכשרות תכלת יותר מג' אלו: [א] שתהא באה מחלזון. (תוספתא מנחות פרק ט') [ב] שתהא מראיתו כעין הרקיע. (רמב"ם הלכות ציצית פרק ב') [ג] שתהא עומד ביפיו. (רמב"ם שם) ויותר מתנאים אלו לא מצינו ואין לחדש יותר תנאים מדעיתנו.

והנה איתא בתוספתא (שם) רשימה של תנאים עבור חפצים שונים הנצרכים לכמה מצוות: כל העצים כשרים לגבי מזבח חוץ משל זית ושל גפן ... מלח זו מלח סדומית שנא' ולא תשבית מלח הבא מלח שאינה שובתת ... תכלת אין כשרה אלא מן החלזון הביא שלא מן החלזון פסולה, שני תולעת מן התולעת שבהרים הביאה שלא מן התולעת שבהרים פסולה ... שש זה מפשתן הביאה מן הקנבוס פסולה ... מנורה אין כשרה אלא מן העשת עשאה מן הגרוטאות פסולה ומשאר מיני מתכות כשרה. חצוצרות אין כשרה אלא מן הכסף עשאה מן הגוש כשרה משאר מיני מתכות פסולה.

והתנאי היחיד שמוזכר לגבי התכלת הוא שעליה לבוא מן החלזון ולא מזכרו פרטים נוספים בדין זה, וזאת בניגוד לשני תולעת (שבה משתמשים לצורך הפקת צבע אדום), לגביה מבואר שצריך להביא דוקא 'תולעת שבהרים'. וכן שאר דברים הנצרכים לביהמ"ק שמפרט התוספתא בדיוק מה שצריך. ומשמע מהתוספתא, שכל חלזון יהיה כשר למצות תכלת ואין דין להביא חלזון מסויים. לפי"ז יוצא, שאילו נמצא חלזון שממנו ניתן לצבוע תכלת, הרי לכאורה יהיה אותו חלזון כשר למצוה. ויש להביא ראיה חזקה לזה, שתכלת מחלזון כשר ואין צריכין ליותר תנאים, מתשובת מהרי"ל החדשות (סימן ה') וזה לשונו: "וסברא הוא דשמה יחזור הדבר לקלקולו (פי' שיעברו על איסור כלאים בכסות לילה) שיהא תכלת מצוי. כל שכן למאי דכתב סמ"ג דאותו דג חלזון הוא בים המלח וכתב סימנים, בקל היה לעשות תכלת. עכ"ל. רואין מדבריו שאף בלי סימנים של הסמ"ג שייך לידע שמצאו חלזון התכלת ע"י שיראו חלזון שדמו צובע כעין הרקיע. ומדאורייתא היה מותר אף להשימו על בגד פשתן ולדחות האיסור של כלאים. וסימני הסמ"ג באו רק להקל למצוא חלזון זו.

הראיות שחלזון הוא שנעק הם כלהלן:

- [1]** בפירוש הגאונים על מס' שבת עה. על הגמ' "הצד חלזון" פירשו: "הוא תולעת אשר עליה נרתיק כמו אגוז לוז". (מובא בגנזי קדם חלק ד' סימן י"ז בתירגום של הרב אורי מלמד)
- [2]** רש"י (סנהדרין צא). הר"ש והראב"ד (בפי' תורת כהנים פרשת מצורע) והראב"ה (ח"א שבת סי' קצ"ד) פירשו שחלזון הוא תולעת. ובמדרש רבה (כי תבא י"א ועוד מקומות) שיש לו נרתיק שגדלה עמו. וזהו שנעק.
- [3]** רבינו גרשום (בכורות לח): ורש"י (ע"ז כח: ע"פ גי' הכת"י, מובא בהגו"צ במהדורת עו"ה. ועיי"ש בהמתרגם) תירגמו חלזון "לימץ". ובצרפתית הישנה limace הוא snail. (ועי' ברש"י שבת עז: ד"ה שבלול ובהג' הב"ח שם. וברש"י חגיגה יא. ד"ה חומט.)
- [4]** הרמב"ם (פיה"מ כלים פרק י"ב) פי' שחלזון "הי צדפה" אלחיואן אלבחרי אלמסמי חלזון. עכ"ל. פירוש בלה"ק "הוא הצדף של בעל חי הימי הנקרא חלזון". רואין שיש לו צדף. ולכא' כוונת הרמב"ם שנקרא "חלזון" בערבית, דאלת"ה מה פירוש הוסיף בזה שנקרא חלזון, ולמה חוזר על לשון המשנה, הא הר"ם שם קאי על לשון המשנה "חלזון". ועד היום נקרא snail בערבית חלזון.

[5] בספר המדריך המספיק (מר' תנחום ב"ר יוסף הירושלמי תלמוד הרמב"ם) כתב: "חלזון הזה כל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו הוא אלחלזון בערבי גם כן וכו' אבל דם חלזון שצובעים בו התכלת הוא גם כן מין מן החלזון דמו אסור. ואם נצבע

בו דבר נגלה בו צבע כחול זך מזהיר בצחות הכי גדולה". וגם היום בשפות Aramaic, Arabic, farsi, syriac המילה snail הוא חלזון (halzon).
יש עוד ראיות לזה שחלזון הוא שנעק. אבל הבאתי רק מה שפירשו רבותינו בפירוש.

ב] ממין זה צבעו צמר כחול כמראה הרקיע בימי קדם.

כמו שנוכיח לקמן אי"ה. וא"כ מדברי חז"ל שאמרו "אני הוא שעתיד ליפרע ממי כו' וממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא" (ב"מ סא:) ומדברי רב אחאי שאמר "אלא הא לא תכילתא היא ולא קלא אילן היא (בתמיה)" (מנחות מג.) מוכח שהדבר ששימש בזמנם לצבוע כמראה הרקיע, ואינו קלא אילן, הוא התכלת הכשרה. וקלא אילן פי' הערוך שהוא אינדיגו וצובע בדיוק באותו צבע שחלזון murex צובע.

דבר זה שצבעו בו בזמנים הקדומים יודעין מכתבי אריסטוס (רבו של אלקסנדר מוקדון שחי בזמן שמעון הצדיק בתחלת זמן בית שני) ופליניוס, שכתבו הרבה אודות מין המורקס, הילוך חייהם, והדרך לצוד אותם, ואיך לצבוע בהם, ושעושין מהם בגדים למלכים. וכתבו שצובעים מהם hycanthinus. ובמקום אחר כתב פליניוס ש-hycanthinus הוא כעין השמים. ובזמנינו בדקו שכשעושין בדיוק מה שכתב פליניוס, אם עושין כך תחת השמש או שמרתיחין אותו ביורה, אז הצמר נצבע skyblue. ובזמן התלמוד רוב תשמישיהם היו בחצר כמו שכתב רש"י בריש ב"ב. וגם שבגמ' מנחות פרק התכלת כת' שמרתיחין אותו. ומכל זה מוכרח שמין זה היה ידוע בימי חז"ל.

הוספה לאות ב.

ועי' ברמב"ן על התורה פרשת תצוה שכתב שאף בזמנו מלך גוים לובש תכלת, ושאסרו לאחרים ללבשו. ובספר בראשית כתב הרמב"ן שמלך גוים קאי על רומי. וכשנעניין בחוקי רעים של זמניהם רואין החק: שאסר המלך שאיש אשר אינו מהמלוכה לא ילבוש בגדים הנעשים מפורפורה כגון hycanthinus.

גם נמצאו ג' חתיכות בגדים ישנים blue כעין הרקיע ובדקו ומצאו שנצבעו ממורקס.

גם עדיין נמצאים ערימות של shells ממין זה בעיירות רבות סביבות הים הגדול. ורואים שניקבו shells במקום שמוציאין משם דם הצובע. ובתל דור אף נמצא בור עם דם מורקס וסמוך לו בור עם shells של מורקס.

גם נמצאו הרבה מטבעות מהעיר צור שרואים חקוק עליהם צורת מורקס. ורואין מזה שהיו נותנין חשיבות למין זה והיה דבר מפורסם.

ג] ראה מתרגומי התורה.

בתרגום השבעים (שתרגמו התורה ללשון יוונית) בכל מקום תרגם תכלת "היקנטינין". (חוץ ממקום אחר במעיל של כה"ג שתרגמו "פורפורה") והמוסף הערוך העיד שכן ראה בתרגום של עקילת הגר (מובא במדרש כמה פעמים) שתרגם גם כן לתכלת "היקנטינין". ובאות ב' הבאתי שצמר הנצבע מדם מורקס מיקרי "hycanthinus" בלשון יון, והיינו הך. ובענין לסמוך על פירוש המילות, ע"י שרואין איך משתמשים במילות אלו, אנשים שמדברים שפה זו, עי' בגמ' ר"ה כו. "אמר ר"ע כשהלכתי לערביא היו קורין לדכרא יובלא כו" עד המשנה שם כו. ובע"ז יד: "כי אתא רב דימי כו" עד המשנה.

ד] גדולי אחרונים שכתבו בפירוש מהו חלזון התכלת.

השלטי גבורים, והחוות יאיר בספרו על או"ח מקור חיים (סימן י"ח) כתבו שחלזון שצובעין מדמו תכלת הוא הפורפורה. וכן כתב הג"ר שמשון רפאל הירש (בפי' החומש דברים ל"ג) שחלזון התכלת הוא הפורפורשנעקע.

כל זה בנוסף שכל מה שכתבו חז"ל בגמ' ובמדרשים, וכל דברי הראשונים, שדברו אודות חלזון בכלל, ואודות חלזון שמדמו צובעין תכלת בפרט, ומקום המצאתו, ודרך צביעתו, מתאימים בדיוק להמורקס. אבל לי נראה שאין מזה ראייה גמורה, שהרי חז"ל לא כתבו שרק בחלזון התכלת יש דברים אלו, וא"כ אין אלו סימנים לחלזון. אבל סמך גדולה יש. וכאמור כבר האריכו בזה ספרים הנ"ל. ושייך להשיג אותם אצל "אגודת פתיל תכלת".

ההפצה נתנדב ע"י ידידינו הרוצה בעילום שמו. לעי"נ הרב חיים זאנוויל ב"ר משה זצ"ל